

ból *jokozatosan fejlesztette, építette ki* és egy szélesebb, össznépi színhagyományozódási folyamatban, a szóbeliség spontán érvényesülő sajátos törvényei szerint korról korra formálta, alakította olyanná, amilyen ma. Ebből a szempontból teljesen közömbös az, hogy a különböző műfaji köntösben vándorló epikus szerkezetek vagy a már esztétikailag érett kész balladák milyen mértékben, milyen területeken és milyen közvetítési formákon keresztül (írásos, énekmondói vagy egyéni átadás révén) keveredtek, hatottak vagy hatnak egymásra. Ez más kérdés, problémái nem tartoznak szorosan a ballada műfaji lényegéhez. *A másik:* Az a tény, hogy manapság, illetve az újabb korban a ballada Európa-szerte csak a parasztság környezetében él, és annak is már csak a leggeriférikusabb, a polgári civilizációtól alig érintett vagy még teljesen le nem igazott rétegeiben, semmit sem bizonyít amellett, hogy ez korábban, mondjuk a középkorban vagy nálunk akár még a XVII. században is így volt, amikor a műveltség és főleg a költészet alapvető életformáját a társadalom döntő többsége számára még a szóbeliség jelentette. Véleményünket a magyar balladaanyag régebbi és újabb rétegeiből egyaránt levonható megfigyelések is alátámasztják.

Bóta László

Egy magyar humanista a mohácsi vész korában (Kálnai Imre)

A magyar humanizmus elfeledett alakjai közé tartozik Kálnai Imre. Nevét sokáig nem említették összefoglaló monográfiák sem. Kardos Tibor volt az első, akinek 1955-ben megjelent könyve (*A magyarországi humanizmus kora*) helyt adott neki az irodalmi műveltség fejlődéstörténetében. Irodalmi lexikonban 1963-ban jelent meg neve első ízben,¹ újabban az 1964-es Irodalomtörténeti Kézikönyvnek Klanczay Tibor által szerkesztett 1. kötetében (*A magyar irodalom története 1600-ig*) is találkozunk vele.

Az említett művekben azonban nincs többről szó, Kálnai pusztá számbavételénél, ezért életrajzát máig sem állították össze, közéleti működésével, széles körű kapcsolataival és irodalmi munkásságával senki sem foglalkozott. Dolgozatunk ezeket a mulasztásokat szeretné pótolni abban a reményben, hogy Kálnai Imre humanista egyéniségén keresztül a reneszánsz kor jellegzetes „kis humanista”-típusát sikerül bemutatnunk.

A Kálnai-nemzetség ősei régi Bars megyei származásúak lévén pusztá névazonosság alapján nem hozhatók kapcsolatba a Belső-Szolnok megyei Kálna helységgel.² A hagyomány szerint már a tatárjárás előtt Kis- és Nagykálna birtokosai voltak, de ennek írásos bizonyítékai nem maradtak fenn. Az első okleveles adat 1299-ből datálódik, mely szerint Kálnai Mihály comes és fia István, eladták Mohi nevű falujukat Oltomán fiának, Tamás mesternek 30 ezüst giráért. Ezután mintegy száz évig hallgatnak a források a Kálnaiakról, és csak 1377-ben bukkan fel bizonyos Zendi Kálnai István neve egy donációnális oklevélen. Ez az István tekinthető a nemzetség tulajdonképpeni őseinek, kiterjedt rokonságából ezúttal természetesen csak az Imréig vezető ágat kísérik figyelemmel.

Zendi Kálnai István 1377-ben, mint említettük, Nagy Lajos királytól új adományként nyerte a dédapjától örökölt Kálna, Geletnek és Kisfalud birtokokat. Fiai: Mihály, László és György, 1415-ben közös birtokul kapták Luxemburgi Zsigmondtól a Nyitra megyei Bölgyént, hasonlóképpen a Borsod megyei Zendet, Almást és Szőkeházát, a Bars megyei Kálnát, Geletnekét, a Zemplén megyei Földvart és Zadvart, végül a Nógrád megyei Alsó- és Felsőkürtöt, valamint Halgacstot.

Egy évvel később, 1435-ben, ugyancsak közös adományként került birtokukba Zsigmond királytól Hont megyében Dalmad, Abaújban Zend, Kersed és Gibárt, továbbá Nógrád megyében Eskent és Pusztamegyer. A három testvér közül Mihály egymaga is növelte birtokát, amikor Zsigmond 1434-ben neki ajándékozta a Nyitra megyei Borfót, 1437-ben pedig ugyanott Sárfót, Sárkuskát és Karkozt. Mihály két fia, Miklós és István ezeken a területeken gazdálkodtak a XV. sz. közepén. Miklós két gyermeke közül Bora később Majtényi Rafael neje lett, László pedig Bars megye követe volt az 1505-ös rákosi országgyűlésen.

Ez a László 1475-ben György fiával együtt megerősítő oklevelet nyert Mátyás királytól korábbi birtokaira. Györgynek négy fia és két leánya született. A fiúk közül a két középső testvér, István lévai várkapitány és János, a mohácsi csatában lelte halálát, Ferenc nem lépett közpályára, a legfiatalabb, Imre pedig azonos a diplomataként ismert humanistával. A lány-

¹ A középkori irodalom akkori szakszerkesztője, Gerézdi Rabán vétette fel a névsorba, a címszót e sorok írója készítette.

² Az itt közölt leszármazást két forrás megróstatásával állítottuk össze: Bars vármegye. Szerk.: BOROVSKY SAMU. Bp. 1903. 519. (Kálnai László adatai.) — NAGY IVÁN: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. 6. köt. Pest, 44 — 45.

testvérek közül Anna először Czobor Mártonhoz ment feleségül, majd annak korai halála után Majtényi Mártonnal lépett házasságra. Bora vagy korán meghalt, vagy nem ment férjhez, de a források mindenesetre hallgatnak róla.

Kálnai Imre, amíg kiskorú volt, Ferenc bátyjával együtt kapott közös adományokat II. Ulászlótól. Így jutott 1507-ben a Nyitra megyei Család, Kernye, Nagysurány, Ény és Folkus-Davorán, 1510-ben pedig Rendve birtokába. Ferenc később, 1520-ban is kapott javadalmat Simon nevű fiával együtt II. Lajostól, de Imre ekkor már önálló lévén nem osztozott a birtoklásban.

Kálnai ifjúságáról keveset tudunk. Oláh Miklós többször említi leveleiben,³ hogy barátságuk régi keletű, „ab ineunte aetate” datálódik, de csak egyszer szolgáltat bővebb adatokat: „Scis magnam inter nos ineunte aetate intercessione necessitudinem, tum aetate pari, tum studiis similibus comparatam” (1530. dec. 10.). Ebből kiderül, hogy Kálnai 1493-ban született és a septem artes liberales Váradon sajátította el 1505–1510 között.

Az itteni káptalani iskola a kor legszínvonalasabb intézményeinek egyike volt nemcsak ekkor, a humanista Thurzó Zsigmond püspöksége idején (1506–1512), de már a XV. sz.-ban is.⁴ Az iskola tanárai gyakran éltek azzal a megengedett gyakorlattal, hogy a káptalani iskola tananyagát a lector és a cantor megítélése szerint a növendékek tehetségéhez méretezzék, és már a triviumban is, de elsősorban a quadriviumban jóval többet nyújtottak tanulóiknak a szokásos átlagnál.

Ez a többlet kétféle formában jelentkezett: az egyetemlegesen előírt tankönyvek (Physiologus, Boethius, Hrabanus Maurus) lajstromának kibővítésével és új tárgyak tanításával. Az előbbi főként magyarországi tankönyvek bevonásával oldották meg, így került a tankönyvek közé Georgius de Hungaria számtankönyve, az *Arithmetice summa tripartita* és Georgius Peuerbach, az Academia Istropolitana egykori tanárának tudományos műve, a *Tabulae Variadenses*, melynek dedikációja az akkori váradai püspöknek, Vitéz Jánosnak szült.⁵

Az új tárgyak esetében arról volt szó, hogy a latin nyelv oktatása mellé bevonták a görögöt is. Oláh Miklós említi egy Brüsszelből írt levelében hajdani iskolatársának, Gerendi Miklósnak, hogy „dum una olim Varadini litteris operam daremus, meminisse me legisse τὸν ἁπολογὸν τοῦ ἠεροποῦ de cassia, de qua et Aulus Gellius mentionem facit” (1535. jan. 30.). Hogy Kálnai maga is tanult görögül, már az elmondottak alapján is bizonyosra vehető, de a későbbiek folyamán más adatok is meg fogják erősíteni ezt. Arra nézve, kik lehettek tanárai, keveset tudunk. Oláh úgy említi Thurzó Zsigmondot, mint „meus olim nutricius”-t, lehetséges tehát, hogy Kálnait is tanította.⁶

A káptalani iskola elvégzése után az iskolatársak hamar szétszóródtak a világban: Oláh diplomáciai szolgálatba lépett, Gerendi egyházi pályát választott, Nádasi és Kálnai pedig a bolognai egyetemre mentek tanulni. Nádasi dúsgazdag nagybátyjának, Török Istvánnak támogatását élvezte Itáliában, Kálnai patrónusát nem ismerjük. Az 1510-es években Bologna volt a magyar diákok legnépszerűbb humanista városa. A középkori alapítású egyetem másodvirágzását élte a századfordulón és a méltán világhírű tanárok helyébe újabb nagy tehetségű utódok léptek.⁷

Kálnai studiumainak idejében még ott tanított Alessandro Acchilini, aki filozófia előadásai-ban már szétválasztotta a teológiai és tudományos igazságot. Katedráján ült ismét a korábban távozásra kényszerített Giovanni Battista Pio, a retorika és a poétika népszerű tanára is, akiért magyar tanítványai: Magyi Sebestyén, Besztercei Kretschmer Lőrinc és Hagymási Bálint különösen rajongtak. Kretschmer még vitába is keveredett professzora kedvéért Paolo Bombacéval, aki ekkor görögöt, korábban retorikát adott elő. Egyébként Bombacét is sok szál fűzte a magyarokhoz, sőt barátai között is sokan voltak olyanok, mint Angelo Colocci, Aldo Manuzio és később Erazmus, akiknek magyar kapcsolatai jelentősek.

Tanított Bolognában Achille Bocchi, Pio közeli barátja is, kiről szintén tudjuk, hogy sűrűn levelezett magyarokkal, többek között Magyi Sebestyénnel, Bornemisza Pállal és Nádasi Tamással.⁸ Végül egy ideig magáénak vallhatta az egyetem Pietro Pomponazzit, akinek természettudományos világnézete és a lélek halhatatlanságának tagadásáig eljutó éles valláskritikája mindannyiuknál merészebb csapásokkal igyekezett lerombolni a skolasztika még szilárd bástyáit.

³ Oláh Miklós levelezése. Közli: IPOLY ARNOLD. Pest, 1875. 639 l. (MHHD XXV.) A továbbiakban minden Oláh-levél esetében erre a kiadásra utalunk. Mivel a levelek időrendben találhatóak, csak a dátumot adjuk meg.

⁴ BÉKEFI REMIG: A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. Bp. 1910. 243–266. passim.

⁵ GÁBRIEL ASZTRIK: The Mediaeval Universities of Pécs and Pozsony. Frankfurt am Main, 1969. 42–43.

⁶ Hungaria 16, 7. – Oláh Miklós: Hungaria. – Athila. Edd.: C. EPERJESSY–L. JUHÁSZ. Bp. 1938. 27.

⁷ Mindezekről bővebben: GERÉZDI RABÁN: Bologna és a magyar humanizmus. It 1940. 154–158. passim és újabban VÁRADY IMRE: Docenti e scolari ungheresi nell'antico studio bolognese. Bologna, 1951. 40–45.

⁸ RÉVÉSZ MÁRIA: Romulus Amasaus. Szeged, 1933. 6–7.

Arról, hogy e neves tanárok közül valójában kiket is hallgathatott Kálnai, csak feltevésekre szorítkozhatunk, mivel azonban a bolognai egyetem szellemi arculatát a felsorolt humanista tudósok munkássága határozta meg, ezért ő is csak ebben a légkörben nőhetett fel. Baráti körét pontosan nem ismerjük, a szűkebb együttes vele együtt Nádasdiból és Caspar Ursinus Veliusból állott.⁹ Érdekes, főleg Kálnai szempontjából az az adat, hogy kapcsolatot tartottak fenn a bolognai exdiákkal, Brodarics Istvánnal, aki ekkor pécsi prépostként és egy zágrábi kanónia birtokában, II. Lajos király kancelláriájában dolgozott.

Az 1510-es évek második felében jött haza Kálnai a bolognai egyetemről magiszteri címmel felékesítve.¹⁰ Visszatért-e Erdélybe vagy az udvarban próbált szerencsét: nem tudjuk. Brodarics egyengette útját vagy a kancellária vagy egy jól jövedelmező egyházi stallum felé. Még akkor sem feledkezett meg Kálnairól, amikor 1521-től 1524-ig Rómában tartózkodott. Itt ugyanis megismerkedett Lászlai János gyulafehérvári főesperessel, a világlátott humanista költővel, akinek 1523-ban bekövetkezett halálakor azonnal lépéseket tett annak érdekében, hogy a megüresedett helyre Kálnait nevezzék ki. Augustus 18-án kelt levelében többek között ezt írta Várdai Ferenc erdélyi püspöknek: „Eius archidiaconatus ne ad manus alienas perveniret... ago nunc apud Pontificem, ut Emericus de Kalna, bonus servitor unacum fratribus vestre dominationis Reverendissime, adipiscatur.”¹¹ Várdai azonban vétőt emelt Brodarics javaslatával szemben, nyilván azért, mert Kálnai jelölése mögött személyes ellenségének, Lászlainak elgondolását vélte felfedezni.

A kudarcral végződött epizód nem tette kilátástalanná Kálnai helyzetét, csak elodázta a megoldást. Brodarics 1524 szeptemberében végleg hazatért Rómából, Oláh Miklós 1524-ben királyi titkár volt, Gerendi Miklós pedig a nagyobb kancellárián dolgozott: Kálnai esélyei tehát nem voltak rosszak. Régi vágya pártfogói és főleg Brodarics révén hamarosan teljesült: Burgio pápai követ 1525. november 16-án már ezt újságolhatta Jacopo Sadoletonak: „Hier matino questa Maesta have accettato Elmerico Calnai per secretario ad intercessione di Sua Santita.”¹² Mivel Várdai Ferenc még 1524-ben meghalt, a humanista Gosztonyi János által kormányzott gyulafehérvári káptalanban is könnyűszerrel léphetett elő főesperessé kancelláriai titkárságának második évében, 1526-ban. Kálnai ekkor ért pályája csúcsára.

A királyi titkárság intézménye viszonylag új keletű volt. Az 1470-es években Mátyás király hívta életre az alkancellári feladatkör helyébe. II. Ulászló uralkodása idején, 1502 táján négy királyi titkár működött a nagyobb kancellárián, később II. Lajos kormányzata felduzzasztotta számukat és funkciójukat is módosította. Ettől fogva a „secretarius regiae maiestatis” címet azok is viselhették, akik követséget vezettek. A tényleges titkári rangot, melyet Kálnai elnyert, már nem volt ilyen könnyű megszerezni, mert viselőjének magas szintű jogi képzettséggel és alapos irodalmi műveltséggel kellett rendelkeznie.

Kálnainak jogi doktorátusa volt, amellett az irodalom sem volt számára ismeretlen, el tudta tehát látni sokirányú kötelezettségét, melyek önálló döntésekből, a királyi tanácshoz továbbított felterjesztések referálásából és a különböző határozatok végrehajtásából állottak. Kálnainak jogában állt használni a királyi gyűrűspecsetet is. A kancelláriai aprómunka az ő felügyelete alatt folyt 1525–1526-ban.

A napi feladatok általában a következőkből tevődtek össze: a királyi oklevelek átírása vagy megerősítése, szükség esetén másolatok kiadása a királyi regisztrumkönyvekből, a nem királyi – főleg fassionális – oklevelek királyi jóváhagyása, az ún. consensus regius, a kancelláriához benyújtott kérelmek (supplicationes) elintézése részben saját hatáskörön belül, részben a királyi tanács (prelati et barones) elé terjesztés útján. Kálnai feladata volt az időszerű kérdésekkel való törődés is (külföld, belügy, hadügy, helyszíni személyes tárgyalások stb.).¹³

A felelősségteljes munkakör nemcsak a politikai, hanem az irodalmi közélet zajlásába is belesodorta. Nem annyira kancelláriai társaival, Bácsi Miklóssal, Bebek Imrével és Statileo János-sal igyekezett barátságba kerülni, hanem azzal a tudós körrel, amely az 1520-as években gyakran összejött Píso Jakab budai házában.¹⁴ Csupa nagyra hivatott humanista járt ide: Gerendi Miklós fehérvári érkanonok, a későbbi erdélyi püspök, aki nemcsak a latin történetírásért

⁹ Caspar Ursinus Velius: *Ad optimum virum D. Emericum Calnai regium secretarium*. Ábel Jenő hagyatékából kiadta HEGEDŰS ISTVÁN: *Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*. Bp. 1903. 473–474. Egy részének magyar fordítását adta BALÁZS JÁNOS: *Sylvester János és kora*. Bp. 1958. 147.

¹⁰ VERESS ENDRE: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai*. 1221–1864. Bp. 1941. 584.

¹¹ LUKSICS PÁL: *XVI. századbeli magyar irodalomtörténeti vonatkozású újabb levelek a szélyi levéltárból*. ItK 1930. 222–223.

¹² FRANKÓI VILMOS: *Magyarországi pápai követek jelentései*. 1524–1526. Bp. 1884. 285. (Vatikáni Magyar Okirattár. 2. sorozat 1. köt.)

¹³ Minderről bővebben: SZILÁGYI LORÁND: *A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban*. 1458–1526. Bp. 1930. 11–13, 28–29, 52–60. Egy hivatalos esztergomi útjáról II. Lajos király számadáskönyve emlékezik meg: *Monumenta Ungrica*. Ed.: J. CHR. ENGEL. Viennae, 1809. 217.

¹⁴ FÖGEL JÓZSEF: *II. Lajos udvartartása*. Bp. 1917. 75–76.

rajongott — neki ajánlották az első Bonfini-kiadást is —, de érdeklődött Thuküdidész és Polibiosz művei iránt is, Nádasdi Tamás, a majdani palatinus, kivél iskolatársak voltak Váradtól a bolognai egyetemig, Oláh Miklós költő és történetrő, Erasmus későbbi személyes jóbarátja, majd esztergomi érsek, Brodarics István, kiváló levélíró, Mohács krónikása, Szalaházi Tamás latin poéta, a görög és francia nyelv jeles stílusztája, a kényes irodalmi ízlésű Celio Calcagnini barátja, Caspar Ursinus Velius, a magyar történelemnek haláláig fáradhatatlan bűvára, Werbőczy István és Bekényi Benedek, akik a Janus Pannonius-hagyomány ápolásából vállaltak fontos szerepet az 1514-es bécsi kiadás által, Csézi András esztergomi nagyprépost, decretorum doctor, a királyi tanács tagja, Ursinus Velius és Oláh bizalmas barátja,¹⁵ aztán a két Thurzó-testvér, János és Szaniszló, a lelkes erasmisták és végül Silesius Logus költő, Thurzó János pártfogoltja, Vadianus és Eck Bálint egykori tanítványa. Valamennyi tudós humanista közül Oláh Miklóshoz fűzte Kálnait legigazabb barátság, aki „a puero” szintén szívébe zárta gyermekkori pajtását.

Szomorú véletlen, hogy Kálnai pályafutásának legragyogóbb időszaka egybeesett a közép-kori Magyarország történetének legsötétebb periódusával. De ez a különös árny- és fényjáték nem tartott sokáig: feltartóztatlanul közelgett Mohács és véget vetett mindennek.

A csatavesztés hírére általános bizonytalanság lett úrrá Budán és a politikai államgépzet működése gyakorlatilag szinte máról holnapra megbénuult. Kálnai jó barátai közül Oláh Miklós az özvegy királyné udvartartásához csatlakozott, Gerendi Miklós szintén a kíséret tagjaival tartott. Brodarics egyenesen a harcmezőről gyalogolt végig a Dunántúlon a menekülő udvar után Pozsonyba. Nádasdi a katasztrófa bekövetkeztekor nem volt itthon. Kálnai sem maradt Budán, de hogy merre vette útját, barátai sem tudták sokáig.

Az első életjelet 1527. november 13-án adta magáról, amikor egy hosszú levélben kereste meg az akkor épp Budán tartózkodó Oláh Miklóst.¹⁶ A levelet — mely egyetlen ismert írása Kálnainak —, bizonyos Mihály deák („servitor meus Michael litteratus”) révén küldte „ex possessione nostra Rendwe”, csupa olyan érdekes információkkal, amelyek megvilágítják életkörülményeit a mohácsi csatától 1527-ig.

Először is arra kéri Oláhot: járjon közbe, hogy mentesüljön a november 3-iki, fehérvári koronázó gyűlés azon rendelkezése alól, mely előírja más párton levő emberek („omnes qui partes adversas secuti fuerant”) kötelező tiszteletét Ferdinánd előtt: „mihi ad te hominem amicissimum est confugiendum, ut me ab hanc constitutione seu edicto publico liberet.” Megemlíti, hogy mások közbenjárását is kéri, így Gerendi Miklósét, Nádasdi Tamásét és Macedóniai Lászlóét, jöllehet bizonyos benne, hogy Oláh tekintélye mellett ezek segítségére nincs is szükség. Másodszor említést tesz „de beneficio Strigoniensi, de quo frater meus tibi Albae loquutus fuerat”, és végül harmadszor azzal a meglepő fordulattal zárja levelét, hogy már csak azért sem mehet most Budára, mert két nagyobb zárandokútra készül: egyrészt a lengyel Csenstochowóba („ad Chezthako”), másrészt pedig a Szentföldre, még akkor is, ha hitújítók kinevetik („Quod Lutherani quamvis irrideant”). Kálnai az írott levélen kívül szóbeli üzenetet is küldött Oláhnak a deák által, „cui in hiis, quae nomine meo retulerit, velis fidem praestare”.

Az elmondottak alapján az derül ki, hogy Kálnai, amikor elhagyta Budát, sem Mária királynéval nem tartott, sem Erdélybe nem ment, hanem hazatért Bars megyei birtokára, özvegy édesanyja szűkebb családi körébe. Távol maradt az 1527. november 3-iki koronázásról is, Ferenc bátyja azonban elment Fehérvárra és ott beszélt Oláh Miklóssal az ismeretlen eredetű esztergomi javadalom ügyében is. A gyűlésen hozott határozatokról ugyancsak Ferenc tájékoztatta, s ezután írta meg levelét.

Annak ellenére, hogy ettől az időponttól kezdve hosszú éveken át állandó levelezésben állott Oláhval, kettejük baráti kapcsolatát, kölcsönös problémáikat mégsem ismerjük egészen, mivel a brüsszeli episztoláriumból egy kivételével hiányoznak Kálnai levelei. Oláh írásainak tehát így még nagyobb a forrásértéke.

Tudjuk, hogy 1526 után Bars megye szinte egyöntetűen János király oldalára állt, ezért a levélváltások egyik célja az egykori királyi titkár megnyerése volt Ferdinánd számára. A sűrűn érkező üzenetek igyekeztek megszólalásra bírni a megtört karrierjén bánkódó, hallgatag Kálnait: „ubi sis gentium, non intelligo, varii fuerunt de tua habitatione romores” (1530. jún. 10.), és ha semmi eredmény nem mutatkozott, ingerült megjegyzés érkezett: „Neutrum a te obtinere potui” (1530. okt. 29.).

Kísérletezett Oláh azzal is, hogy politizálni kezdjen Kálnaival — ilyen megmondolások alapján tudósította őt az eredménytelen speyeri tárgyalásokról —, végül kérdéseket tett fel neki: mit csináljon, kövesse Mária királynőt Brüsszelbe vagy térjen vissza Magyarországra? „Quare si quid mihi dare consilii poteris, rogo subvenias amico” (1531. febr. 2.). Kálnai bizonyára az utóbbit tanácsolhatta, mert Oláh lakonikusan értesíti: „reginam sum secutus” (1531.

¹⁵ KOLLÁNYI FERENC: Esztergomi kanonokok. 1100–1900. Bp. 1900. 130.

¹⁶ Kíadva Oláh Miklós id. levelezésében, 1–2. (vö. 3. jegyz.)

febr. 5.). Aztán ismét egy újabb téma: Oláh szeretne egy magyarországi püspökséget, Ferdinánd pedig csak ígéri, de nem adja meg. Hiába voltak azonban mindezek a próbálkozások a dialógus megindításához: Kálnait valójában nem ezek a kérdések izgatták, hanem az ország megosztottsága és a török terjeszkedés.

Politikai hovatartozás kérdésében kezdettől fogva János király oldalára állt. Ez kiderült már akkor, amikor 1526-ban nem csatlakozott a királyné kíséretéhez, amikor 1527-ben nem ment el a fehérvári koronázásra és nem tett eleget a Budára szóló idézésnek sem. Nyilvánvaló tehát, hogy Oláhnak a rábeszélés minden eszközét igénybe kellett vennie, hogy megpróbálja átfordítani Kálnai rokonszenvét Ferdinánd irányába.

Első lépésként hazafias kötelességére figyelmeztette: „non tantum commodo tuo, quantum utilitati patriae inservieris” (1529. máj. 31.). A cicerói gondolat fölsége önmagában véve elégtelennek bizonyult a kívánt fordulathoz, ezért Oláh gyakran biztatta barátját, hogy utazzon utána, vállaljon diplomáciai szolgálatot a királynő udvarában s dolgozzanak együtt, úgy mint hajdanán: „Si sapis igitur fac ut cito venias” (1530. okt. 29.).

Végül is be kellett látnia, hogy a hírok túlfeszítése veszélyes lehet, ezért inkább indokokat keresett Kálnai számára, amivel vonakodását megmagyarázhatja: „sed te movet, quod descriveris a nostra parte, et pudet rursus redire, vel vereris aliquid litteris committere, quod alteri factioni molestum esse possit” (1529. máj. 31.). Több évi türelmes várakozás után Oláh végül is hevesen kifakadt: „Tu mi Kálnay cura rebus tuis providere . . . nam si tu ipse tuis non prodesse potes, quis tuas res diligenter curabit?” (1533. nov. 29.), de azért engesztelésül hozzátette: „si licebit brevi ad te plura.” Hanem az 1538-ig terjedő brüsszeli leveleskönyvben Kálnaihoz írott levél többé nem fordul elő.

Kálnai pedig, csakúgy, mint eddig, továbbra is állhatatos maradt János királyhoz. Magatartásának szilárdságához nagyban hozzájárultak Mohács utáni életkörülményei: főesperesi stalluma Erdélyben volt, barátai közül eleinte nemcsak Brodarics, Werbőczy, hanem Nádasdi is Szapolyai mellé csatlakozott, azonkívül maga Bars megye is felsorakozott a német ellen. De hát Kálnai állásfoglalása sem volt azért mentes az ellentmondástól, pl. mint főesperes, 1528-tól fogva régi barátját, Gerendi Miklóst tartotta erdélyi püspöknek, nem pedig a János király által ugyanakkor kinevezett Statileo Jánost. Bár a köztük levő ellentét emiatt nyíltan sohasem robbant ki, Statileo és környezete minden alkalmat felhasználott Kálnai tekintélyének csorbítására.

Amikor Statileo unokaöccse, Verancsics Antal 1538. október 13-án levelet írt Szapolyai firenzei származású római követének, Giovanni Marsupinónak, egy megjegyzésével világosan kifejezte Kálnai iránti ellenszenvét: feltűnt neki, hogy Marsupino Erdélybe küldött leveleiben „ad omnes proceres, etiam recens ad honores evectos, quos nunquam vidisti, caeterisque amicis tuis, ut Baccio, Calnai et qui alii ejusce sint farinae, salutem et commendationem semper ascribis, solius Statilii et Wrancii memoria te praeterit. Cur id, queso?” És hogy Marsupinót kedvezőbb véleményre hangolja, még egyet vágott Kálnai felé: „Statilio etiam te dedas, forsani proprius abbatiam Capornak accedes.” Nem tudjuk, végül is Kálnai vagy Statileo révén teljesült-e Marsupino vágya, mindenesetre egy évvel később már kapornaki apát volt.¹⁷

Kálnai az Oláh Miklóssal folytatott levélváltások idején, sőt még tovább is, szülei egykori kúriáján élt. Rendve valóságos tusculanum volt számára, a Vág és Duna övezte táj nagyszerűségét méltán énekelte meg Oláh egyik versében:¹⁸

Cernitur hos inter rapidos cursus fluviorum
Emerici nostri Rendve vocata domus.

At domus interior pictis constrata tapetis
Herbis et violis, floribus atque rosis.

Kálnai nem sietett vissza a közélet forgatagába, a nyitrai káptalan 1529. augusztus 4-én kibocsátott litterae convocatoriae-ja egyszerű birtokos nemesként említette,¹⁹ Oláh pedig élcélődő versben örökitette meg a termésére büszke gazdát.²⁰

A történelem viharai azért Kálnai vidékét sem kerülték el. 1530 őszén Amurath és Mehmet Uzreft pasák Esztergomnál átkeltek a Dunán és végigpusztították Bars és Nyitra megyét, elportyázva egészen a bányavárosokig. Útjuk során kifosztották Ghymes, Garamszentbenedek és Léva környékét, Verebélyt, Marótot és Csiffárt pedig porig égették. A hadikaland nagy riadalmat keltett itthon és külföldön egyaránt, Oláh aggódva írta Kálnainak: „Turcus eam Hungariae

¹⁷ Verancsics Antal összes munkái, 6. köt. Kiad.: SZALAY LÁSZLÓ. Pest, 1860. 39. Nr. XXIII.

¹⁸ Ad Emericum a Calna in die natalico Gabrieli filii carmen elegiacum petentem, ut in eum diem distichon faciat. 105 – 106, 141 – 142. — Oláh Miklós: Carmina. Edd.: I. FÖGEL – L. JUHÁSZ. Lipsiae, 1934. 12 – 17. Nr. 20.

¹⁹ LUKNICH IMRE: A podmanini Podmaniczky-család oklevéltára. 2. köt. Bp. 1939. 427. Nr. 174.

²⁰ Ad Emericum Calnai, qui cerasa dono miserat certabatque sua meliora esse N. Prossenzkii cerasis. — Oláh Miklós: Carmina. Edd.: I. FÖGEL – L. JUHÁSZ. Lipsiae, 1934. 28. Nr. 63.

partem, ubi tu et tui habitant proxime devastavit, igne omnia fere loca, quae inter Nitriam, Wagum et Danubium fluvios a Trincinio usque Strigionium erant, excussit... Inter alia loca tua quoque domus combusta esse dicitur, et ubinam mater tua fuit? Ubi tu?" (1530. okt. 29.).

Szerencsére a Kálnai-család nem szenvedett a töröktől, így tovább folytathatta Rendszert a megszokott, békés élet. De ez a nyugalom csak látszólagos volt: Kálnai a Mohács utáni években súlyos lelki válságon esett át. A papi pályára nem érzett hivatást (ezért nem gondolt az erdélyi püspökségben élvezett stallumálásnak sem), közben már Pírók társaságában és Mária környezetében is egyre nagyobb hatással lehettek rá a lutheri reformáció tanításai. Most pedig Bars megyei pátriájában is találkozott ezekkel a közeli német bányavárosok révén.

Eleinte, az 1520-as évek végén, lengyelországi és közel-keleti zarándoklattal akarta legyőzni a kísértést, végül visszavonhatatlanul tisztázta magában: visszatér a világi életbe. Döntő lépése előtt kikérte Oláh Miklós véleményét is, aki bizalmasan kezelte ugyan az egész ügyet és gondoskodott arról, hogy Kálnai levelei „ne venirent in manus alterius” (1532. szept. 10.), de a tervet mindvégig ellenezte. Az előzetes puhatolódásnak nem volt sok értelme: a helyzet nem változott és Oláh kissé megsértve vágta oda a hír hallatára: „Quare suadeo, rebus tuis consulas tu ipse.” (1532. okt. 3.) Kálnai kilépését az egyházi rendből tehát leghamarabb e levél utánra, de mindezenre 1533-ra helyezhetjük.

Bármennyire meglepő is, Kálnai lépése nem volt egyedülálló ezekben az időkben, főleg a humanista műveltségű klerikusok körében. Habár szélsőséges, de azért jó példa erre a szintén felvidéki Schaider Pál esete, aki a XV. század utolsó harmadában Battista Guarino tanítványa volt, hazatérése után pedig évtizedeken át körmöci plébános. Schaider túltette magát a papi coelibatus parancsán, s anélkül, hogy kilépett volna az egyház kötelékéből, feleségül vett egy csinos özvegyasszonyt, majd atyai és egyben plébánosi minőségében – Várdai Pál esztergomi érsek tudtával – gazdagon kiházasította szemrevaló szép lányát.²¹ Kálnai szolidabb formában, törvényes keretek között fordult szembe múltjával, hogy Schaider és mások példájára családot alapítson.

Talán 1534–1535 táján ismerkedhetett meg leendő nejevel, akit aztán 1536-ban feleségül vett. Oláh verset írt esküvőjükre,²² ami azt bizonyítja, hogy barátságuk végül is nem szenvedett hajótörést polemikus levélváltásaik közepette:

Quod tibi contigerit magna cum dote puella,
Coniugii consors fida decusque tui.

Egy évvel később még lelkesebb disztichonokban ünnepelte az ifjú Kálnai Gábor születését, de nemcsak mint jóbarát, hanem mint újdonsült keresztapa is.²³ Kálnainak, mint annyiszor életében, ezúttal sem tartott sokáig zavartalan boldogsága. 1539-ben Brodaries, 1540-ben Gerendi halt meg, 1541-ben pedig elvesztette négyéves Gábor fiát. Oláh megrendült lélekkel *In morte Gabrielis Calnai filii mei spiritualis septima die mensis Martii anno 1541* c. versét küldte a gyásztól lesújtott apának, Gábor lelkét az olümposzi istenek oltalmába ajánlva,²⁴ Utolsó ada-tunk 1544. július 30-ról datálódik Kálnairól,²⁵ tudjuk azonban, hogy ezután született még János fia, aki három leány apjaként halt meg valamikor a XVI. sz. végén vagy a XVII. sz. elején.

A három leány közül Zsuzsát 1611-ben Zsámbokréti Kristóf nejeként említik, Krisztina előbb Mere Gergely, majd annak halála után Apponyi Gáspár felsége lett, Anna szintén az Apponyi-családba került Miklóssal kötött házassága révén. Így Kálnai Imre családja fiú-ágon a XVII. században halt ki.²⁶

Nem lenne teljes a kép, ha Kálnai irodalmi műveltségéről és esetleges munkásságáról megfeledkeznénk. Humanista műveltsége eleve feltételezni engedi, hogy latinos kultúrája magasabb volt az átlagnál. Tudjuk, hogy már a káptalani iskolában megismerkedett a római irodalom több jelentős auktorával, így Vergilius, Horatius, Ovidius, Gellius és Cato műveinek egyes részleteivel, s természetesen Ciceróval alaposan. Az újkori latin írók közül Juvencus, Sedulius és Prudentius költeményeit, Quintilianus és Martianus Capella elméleti műveit, továbbá Petrus Commestor, Cassiodorus és Boethius műveit olvashatta penzumként vagy magánszorgalomból.

A bolognai évek más irányba szélesítették ki irodalmi ismereteit, jórészt az előadók által képviselt reneszánsz filozófiai iskolák szellemében, melyek közül aligha maradt hatás nélkül a Philippus Beroaldus maior által beplántált és Bolognában épp másodvirágzását élő neo-

²¹ Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. 2. köt. Szerk.: BUNYITAY VINCE – RAPAICS RAJMOND – KARÁCSONYI JÁNOS. Bp. 1904. 216–224.

²² Ad Emerici Calnai litteras responsio. — Oláh Miklós: Carmina. Edd.: I. FÖGEL – L. JUHÁSZ. Lipsiae, 1934. 10–12. Nr. 19. Az alább idézendő sorok: 83–84.

²³ Vö. 18. jegyzetét. NAGY IVÁN nem tud Kálnai Gáborról, i. m. 6. köt. Pest, 1860. 44.

²⁴ Oláh Miklós: Carmina. Edd.: I. FÖGEL – L. JUHÁSZ. Lipsiae, 1934. 28. Nr. 60.

²⁵ Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. 4. köt. Szerk.: KARÁCSONYI JÁNOS és KOLLÁNYI FERENC. Bp. 1909. 373.

²⁶ NAGY IVÁN: i. m. 6. köt. Pest, 1860. 44.

platonizmus. Találkoznia kellett Kálnainak az Itáliát járt híres magyarok emlékével is, és ezért valószínű, hogy nemcsak Váradon és Gyulafehérvárott, de olasz földön is tapasztalhatta: mennyire elevenen él még Janus Pannonius emléke a humanisták körében. Kálnai maga is bámolója lehetett Janusnak, különben Oláh Miklós verseit nem dicsérte volna meg úgy, hogy legmagasabb mércéként hasonlítta az egykori csodagyermek költeményeire.²⁷

Kálnai, a latinon kívül, tudott görögül is. Ebben a vonatkozásban Várad vetette meg az alapot, de Bolognában is hangzottak el görög előadások Paolo Bombace óráin. Oláh Miklós egyik brüsszeli levele göröggel vegyes latin szöveg (1532. szept. 27.), ez is mutatja Kálnai erudíciójának szintjét. Mivel a humanista műveltség tartozéka volt az irodalmi alkotások mesterfogásainak ismerete, felmerülhet a kérdés, hogy Kálnai Imre nagyrészt elveszett, de egykor kétségtelenül létező irodalmi munkáit milyen mércé alá helyezzük. Törekedett-e irodalmi babérokra vagy mindenkor megelégedett az egyszerű rutinmunkával? A válasz keresését az teszi indokolttá, hogy Kálnai, élete bizonyos szakaszában, kétségtelenül aktív íróember volt.

Oláh Miklós egy ízben, Kálnai közéleti passzivitását korholó levelében, így fakadt ki: „an domi deditus otio litterario latites?” (1530. febr. 18.). Az „otium” önmagában véve is kifejezhet tényleges irodalmi munkálkodást, erre Cicerónál olvasható egy jó példa: „Syracusius Philistus . . . ocium suum consumpsit in historia scribenda”,²⁸ ebben az összetételben: „otium litterarium,” szinte nem is gondolhatunk másra. Kálnai, aki lelkesedéssel olvasta Oláh költeményeit, természetesen²⁹ nem történelmet írt, hanem szerelmes verseket fabrikált menyasszonyának, s bizonyára ezekből küldhetett ki Brüsszelbe is 1535-ben.

E feltevést Oláh verses válasza teszi valószínűvé több okból is.³⁰ Költeményének címe *Responsio* . . . , ami humanista poéták gyakorlatában verses válaszlevelet jelent. Ezt az értelmezést erősíti Aeneas Sylvius eljárása, aki *Responsio* címen váltott verses levelet Janus Pannoniusszal. A költeményben Oláh „charta”-nak mondja a hozzá küldött Kálnai-leveleket, s ennek a szónak tág jelentésköre egyáltalán nem zárja ki, hogy adott esetben ne prózai levélre gondoljunk.

Végül egy meggondolandó érv: Oláh épp a Kálnaihoz küldött *Responsio* évében, 1536-ban nyilatkozott arról Franciscus Cranevaldiusnak, hogy verses levélre nem illik prózában válaszolni: „Subdubius fui aliquandiu, ornatissime Cranevaldi, an soluta oratione vel numeris, quorum iam a multis annis in desuetudine veni, ad tua carmina, ut meum est iucundium, non inconcinna responderem” (1536. szept. 16.). Az elmondottak végeredményben megengedik annak feltevését, hogy Kálnai 1530–1536 között latin verseket írt, s ezek közül az utolsó két évben készült költemények menyasszonyához intézett szerelmes versek voltak.

Összegezésül elmondhatjuk, hogy Kálnai Imre a magyar humanisták jellegzetes XVI. századi tudós diplomata-típusához tartozott. Bár nem volt vezető egyéniség, magas közéleti tisztségekig jutott el, és ily módon életének krónikája szorosán fonódott össze a Mohács körüli évtizedek számos eseményével. Egyéni sorsában híven tükröződtek korának történelmi jelentőségű változásai: fiatal éveiben hagyományos humanista nevelésben részesült, pályája delelőjén a katasztrófába rohanó ország élén állt, ha nem is az első sorokban, ezt követően át kellett élnie a reformáció kiváltotta katarzist ahhoz, hogy a szolid politikázás és a csöndes családi élet harmóniájában ismerje fel igazi életcélját.

Műveltségét tekintve messze túljutott az egyszerű homo litteratus szellemi színvonalán. Bizonyára jobb orator volt, mint poeta, mert a humanista költészetben aligha vihette többre a versificatorságnál. Egyetlen ismert levele alapján talán a levélműfajban emelkedhetett volna legmagasabbra, episztolái azonban elvesztek, így Kálnai Imre minden irodalmi alkotása fölött palcát tört a kegyetlen fátum.

V. Kovács Sándor

²⁷ Ad Emerici Calnai litteras responsio. 37–38. — Oláh Miklós: Carmina. Edd.: I. FÖGEL—L. JUHÁSZ. Lipsiae, 1934. 10–12. Nr. 19.

²⁸ De oratore. 2, 13, 57.

²⁹ Ad Calnai. — Oláh Miklós: Carmina. Edd.: I. FÖGEL—L. JUHÁSZ. Lipsiae, 1934. 26. Nr. 54.

³⁰ Vö. 22. jegyzetet. A „charta” előfordulása: 39. sor.